

نقش و تاثیر دو جنبش آزادی خواه دسترسی آزاد¹ و منبع آزاد² در مدیریت مجموعه منابع الکترونیکی کتابخانه ها

مؤلف : محمد زره ساز³

چکیده

پس از پیدایش رایانه و توسعه فناوریهای اطلاعاتی و ارتباطی و همچنین شبکه جهانی اینترنت، جنبشهای آزادی خواه جدیدی نیز پا به عرصه وجود گذاشته و به تدریج گسترش پیدا کردند که جنبش دسترسی آزاد به اطلاعات و جنبش منبع آزاد از این جمله هستند. هدف این جنبشها عمدتاً ممانعت از مانع تراشی و اعمال محدودیتهای غیرضروری موجود جهت کسب سودهای کلان و ترغیب گسترش علم و دسترسی به یافته ها و داده های نوین برای همگان است. جنبش دسترسی آزاد به دنبال آزادسازی دسترسی همگان به مقالات و یافته های علمی بدون اعمال هیچ محدودیت مالی، قانونی یا فنی خاصی - به جز آنچه که راجع به دسترسی به اینترنت و حق معنوی مولفان و استناد دهی می باشد - می باشد. جنبش منبع باز نیز به دنبال ترویج این فلسفه اساسی است که هر نرم افزاری می بایست آزاد باشد. از دیدگاه این جنبش چنانچه استفاده از نرم افزار یا بخشی از آن برای کاربری سودمند باشد این حق را تهیه کنندگان آن می بایست به وی بدهند که بدون مواجه شدن با هیچ مانع حقوقی یا قانونی از آن استفاده کرده و حتی آن را توسعه و تکمیل نماید. در این مقاله پس از معرفی کامل دو جنبش دسترسی آزاد و منبع آزاد و بیان تاریخچه و مشخصات آنها، تاثیر این دو جنبش بر کارکردهای مختلف کتابخانه ها تشریح شده و مدیریت مجموعه منابع الکترونیکی آزاد کتابخانه های امروزی ترسیم و تبیین می گردد.

کلیدواژه های موضوعی : جنبش دسترسی آزاد - جنبش منبع آزاد - مدیریت کتابخانه ها - مجموعه منابع الکترونیکی کتابخانه ای

مقدمه

جنبشهای آزادی خواه در عصر فناوری و شبکه ریشه در اندیشه ها و سنتهای فلسفی گذشته و حال حاضر بشر دارند و آبخور آنها در حقیقت آرمانها، ارزشها و آمال دیرین انسانها در طول قرون متمادی حیات بشری است. اصل عدالت، عدم تبعیض، برابری و مساوات و حق آزادی بشر در علم اندوزی و افزایش آگاهیهای بشری، حقوقی مورد ستایش و تقاضای تمامی انسانها در طول تاریخ بوده و برای استیفای آنها چه جانها که داده نشده و چه خونها که ریخته نشده است. آنچه که در عصر جدید و در دنیای شبکه و فناوری به عنوان جنبشهای آزادی خواه مطرحند بر بنیان فلسفی عدم انحصار دانش متکی هستند. بر این اساس دانش در هر کجا و توسط هر کس که تولید شده باشد متعلق به تمام بشریت

¹ Open Access Movement

² Open Source Movement

³ کارشناس ارشد سازمان کتابخانه ها، موزه ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، mzerehsaz@gmail.com

است. جامعه علمی و دانشگاهی نیز در طول قرن‌ها بر همین اساس با اصلاح پژوهش‌ها و نظریه‌های قبلی به انتشار دانسته‌ها و یافته‌های خود پرداخته است. (فیضی، 1385)

با این مقدمه کوتاه، به مرور پیشینه دو جنبش معروف آزادی خواه در دنیای شبکه و فناوری اطلاعات می‌پردازم:

پیشینه جنبش دسترسی آزاد

با پیدایش شبکه جهانی اینترنت به تدریج منابع و پایگاه‌های اطلاعاتی مختلفی پا به عرصه وجود گذاشته و از طریق این شبکه در اختیار همگان قرار گرفتند. با توسعه این منابع الکترونیکی در شبکه جهانی اینترنت، به تدریج جنبشی شکل گرفت که با عنوان جنبش دسترسی آزاد معروف شد. البته قابل ذکر است که پیشینه ایده دسترسی آزاد به متون علمی، به پیش از همگانی شدن اینترنت و رشد نشریه‌های الکترونیکی با دسترسی آزاد بر می‌گردد. (جمالی مهموئی و دیگران، 1385). این جنبش دارای هدفی مقدس و قدیمی است که انسانها در طول تاریخ برای تحقق آن تلاش کرده‌اند و آن، دسترسی بدون قید و شرط و بدون هیچ نوع محدودیت به مطالب و یافته‌های علمی برای هر انسانی فارغ از نژاد، رنگ، ملیت و فقر و غنا می‌باشد. هدف از این جنبش، گسترش علم و توسعه دسترسی به یافته‌های علمی برای عموم و نه افراد برگزیده و منتخب است و هیچ‌گاه عدم دسترسی به یافته‌های علمی را به دلیل بضاعت مالی نامناسب و یا موانع قانونی و حقوقی مجاز نمی‌شمارد. از این رو جنبش دسترسی آزاد یا این اکسس خواستار برداشته شدن هر گونه قید و شرط مالی و قانونی موجود بر سر راه دسترسی به علم و آثار علمی (به ویژه در زمینه مجلات و مقالات علمی) است. البته این نکته فراموش نشود که طرفداران این جنبش از همان آغاز دانشمندان، پژوهشگران، مدرسان دانشگاهها و حتی خود موسسات علمی و پژوهشی بودند زیرا منافع این جنبش برای آنها کاملاً ملموس و قابل درک می‌باشد. به طور طبیعی برخی از ناشران تجاری که تنها هدفشان از فعالیت در حوزه انتشارات علمی، کسب سود و افزودن بر سرمایه خویش از طریق فروش آثار و منابع علمی است با این جنبش مخالفت کرده و به تعبیری عوامانه تر چندان دل خوشی از آن ندارند (زره ساز، 1386).

بطور کلی جنبش دسترسی آزاد قابلیت‌ها و منافع زیر را برای اعضای جامعه علمی پدید آورده است:

- ایجاد امکان دسترسی به یافته‌های علمی برای همگان و در هر زمان و مکان بدون محدودیت‌های مالی و یا سایر محدودیت‌های موجود و تنها با اتصال به شبکه جهانی اینترنت
- تغییر تدریجی دیدگاه مال اندیشی به علم اندیشی در حوزه انتشارات علمی
- افزایش احتمال دیده شدن و استفاده شدن از منابع و یافته‌های علمی و در نتیجه افزایش میزان تاثیر افکار و عقاید

- افزایش گستره آگاهی سایر محققان و پژوهشگران از یافته های مربوط به تحقیقات و آثار پژوهشی مشابه
- افزایش سرعت و کیفیت ارتباطات علمی
- حرکت به سمت و سوی تحقق خرد جمعی (زره ساز؛ زاهدی، 1386)
- صرفه جوئی در هزینه های مربوط به انتشار آثار علمی
- تسهیل فرآیند تولید، انتشار و اشاعه به موقع اطلاعات و کاهش فاصله زمانی بین تولید تا انتشار یافته های علمی
- دسترس پذیر کردن اطلاعات روزآمد در تمامی حوزه های علمی و پژوهشی
- افزایش دادن غنای مجموعه منابع اطلاعاتی موجود در کتابخانه ها (نوروزی، 1385)

نتیجه و برون داد عملی ایده ها و اهداف جنبش دسترسی آزاد را می بایست در شکل گیری، راه اندازی و فعالیت پایگاهها و منابع اطلاعاتی دارای دسترسی آزاد مشاهده نمود. از سال 1990 و با توسعه شبکه جهانی اینترنت به تدریج منابع علمی به ویژه مقالات منتشر شده در مجله های علمی به قالب الکترونیکی تبدیل شده و برای استفاده عموم در شبکه قرار داده شدند. افزایش سالانه هزینه خرید مجله های علمی سبب شد که پژوهشگران قادر به دسترسی به نتایج پژوهش های علمی خود و همکاران نباشند. در واقع، تقاضا برای اطلاعات علمی روافزون افزایش یافته و بدین ترتیب ضرورت شکل گیری پایگاههای اطلاعاتی و تولید و نشر منابع اطلاعاتی علمی دسترسی آزاد کاملاً مشخص گردید (قانع، 1383).

پل گینسپارگ⁴ فیزیکدان آزمایشگاه فیزیک لوس آلاموس⁵ از پیشگامانی بود که در سال 1991 با تاسیس یک آرشیو پیوسته از نسخه های پیش چاپ مقاله های فیزیک سعی در تحقق اهداف جنبش دسترسی آزاد به صورت عملی داشت و تلاشش در آن جهت بود تا دسترسی فیزیکدانان را به مقاله های یکدیگر تسهیل کند (schaffer, 2004). به تدریج و با گذشت زمان، توجه به جنبش دسترسی آزاد بیشتر و بیشتر شد و علاوه بر دانشمندان و برخی ناشران و موسسه های حامی پژوهش، دولتها نیز وارد این عرصه شدند. به عنوان نمونه، کمیته علم و فناوری مجلس عوام انگلستان در سال 2002 اقدام به تفحص و تحقیق راجع به وضعیت نشر مجله ها و مطالب علمی و پدیده دسترسی آزاد کرد (House of Commons, 2004). در همان سال یعنی سال 2002 اتفاق و رخداد مهم دیگری نیز رخ داد که نقطه عطفی در حوزه جنبش دسترسی آزاد به منابع علمی به شمار می آید و آن گرد هم آمدن گروههای مهم پیشرو در این جنبش به دعوت موسسه جامعه باز⁶ در بوداپست مجارستان بود که با هدف یافتن راهها و نحوه ارتباط و همکاری بین موسسات فعال در این زمینه برپا گردید. از نتایج این اجلاس می توان به ایجاد موسسه دسترسی

⁴ Paul Ginsparg

⁵ Los Alamos

⁶ Open Society Institute

آزاد بوداپست⁷ اشاره کرد. یکی دیگر از اهداف این نشست، تسهیل فعالیت بین‌المللی به منظور دسترس پذیر کردن مقاله‌های پژوهشی در تمام حوزه‌های علوم بود. این جنبش پس از بوداپست (2002)، در شهرهای بتسداي آمریکا (در ژوئن 2003)، برلین آلمان (اکتبر 2004)، سالوادور برزیل (سپتامبر 2005) به منظور تبادل نظر و پیشبرد اهداف دسترسی آزاد گردهمائی‌های مهمی را برگزار کرده است. در هر گردهمائی بیانیه و قطعنامه‌هایی صادر شده که رشد جنبش و پیگیری اهداف آن را می‌توان در آنها مشاهده نمود (سیامک، 1386).

پیشینه جنبش منبع آزاد

پدر جنبش منبع آزاد را ریچارد استالمن⁸ می‌دانند. وی هکر ساده‌ای بود که پس از اختلاف مبنایی با مدیران شرکت نرم‌افزاری که در آن کار می‌کرد راجع به اعمال محدودیتهای وضع شده در زمینه دسترسی محرمانه به اطلاعات برنامه‌نویسی نرم‌افزارها تلاش گسترده‌ای را آغاز نمود و در سپتامبر 1983 بنیاد نرم‌افزار را بنا نهاد و کار بر روی پروژه گنو⁹ را آغاز کرد. وی در ژانویه سال 1984 کار خود را در شرکت MIT رها کرد تا به صورت تمام‌وقت خود را وقف کاری کند که ارزش بسیار فراتری برای آن قائل بود. کاری که به خاطر آن تحصیل در مقطع دکترا را نیمه‌کاره رها کرد. استالمن در سال 1985 مانیفست گنو را منتشر کرد و در سال‌های بعد از آن نیز به توسعه مفهوم نرم‌افزار آزاد پرداخت که از آن جمله می‌توان به طرح مفهوم کپی‌لفت¹⁰ در سال 1989 به عنوان شیوه‌ای به منظور تضمین بقای آزادی کاربر اشاره کرد (بیانکازی، 1384).

استالمن نرم‌افزار آزاد را به معنی آزادی کاربران در اجرای برنامه برای هر هدفی (آزادی سطح صفر)، آزادی بررسی نحوه کار برنامه و تطبیق آن با نیازهای خود (آزادی سطح یک)، آزادی پخش مجدد نسخه‌های نرم‌افزار (آزادی سطح دو) و آزادی در اصلاح برنامه و عرضه عمومی آن (آزادی سطح سه) تعریف کرد که دسترسی به کد منبع پیش شرط آزادی‌های سطح یک و سه است. کپی‌لفت نیز به معنای بقای طبع در برابر کپی‌رایت¹¹ که به معنای حق طبع است ترجمه می‌شود و به بیان ساده از محدود کردن آزادی‌های دیگران در هنگام پخش مجدد یک برنامه نرم‌افزاری جلوگیری می‌کند. نرم‌افزار آزاد به معنای نرم‌افزار رایگان یا نرم‌افزار غیرتجاری نیست اگرچه استالمن رسالت این نهضت را حل شکاف دیجیتال و طرد کامل مشکل نرم‌افزار تجاری می‌داند. دنیایی که ریچارد استالمن بنیانگذار نرم‌افزار آزاد از آن سخن می‌گوید دنیای اشتراک، تغییر و توزیع آزاد نرم‌افزارهاست. در حقیقت فلسفه وی این است که نرم‌افزار باید آزاد باشد. اگر استفاده بخشی از یک نرم‌افزار برای کاربری یا هکری سودمند باشد این حق و وظیفه توسعه‌دهنده است که به آنها اجازه استفاده و بهبود آن را بدون مانع تراشی و اعمال محدودیت در حقوقشان اعطا کند. (فیضی، 1385)

⁷ Budapest Open Access Initiative

⁸ Richard Stallman

⁹ GNU Project

¹⁰ Copy Left

¹¹ Copy Right

پیش نویس نهایی طرح اجرایی برای تصویب در اجلاس پنجم مجمع جهانی اطلاعاتی در سپتامبر 2003 نیز در بند دسترسی به اطلاعات و دانش اشاره می کند که مدل های نرم افزاری متنوعی از جمله نرم افزارهای با منبع آزاد وجود دارد که اصل بی طرفی را تقویت، دسترسی را افزایش و کاربران را در برابر طیف متنوعی از برنامه ها قرار می دهند. در حقیقت می توان از طریق روی آوردن به این نرم افزارها به رشد جامعه اطلاعاتی کمک کرد. به این ترتیب نهضت منبع آزاد در ردیف حرکت‌های آزادی خواهانه و عدالت طلبانه ای قرار می گیرد که بستری متفاوت را برای مبارزه با بی عدالتی ها برگزیده است.

مزایای بهره گیری از نرم افزارهای منبع باز بطور کلی عبارتند از :

- **امکان در اختیار گرفتن کد نرم افزاری منبع به منظور اصلاح و بهینه سازی نرم افزار** که این از مهمترین مزایای این نوع منابع است زیرا این امکان فراهم می شود که هر سازمانی با توجه به نیازهای محلی خود اقدام به اصلاح منبع دسترسی باز کرده و از آن نسخه ای کارآمد را برای خویش ایجاد نماید.
- **قابلیت اصلاح و بهبود این نوع از منابع** : با ایجاد نسخه های جدید و اصلاح شده از یک نرم افزار، زمینه رفع عیوب و کاستیهای این نوع منابع فراهم شده و بدین ترتیب نسخه ها و ویرایشهای کارآمدتری در دسترس قرار می گیرد.
- **عدم وجود محدودیت در استفاده از این نوع منابع** : طبق مجوز عمومی و قاعده کپی لفت برای نرم افزارهای منبع آزاد، کاربران در نصب و استفاده از برنامه، بررسی و مشاهده نحوه کار برنامه، اصلاح و بهبود و تبلیغ و توزیع آن آزادند (Lamb; Johnson, 2006)
- **رایگان بودن و صرفه جویی در هزینه ها** : این نرم افزارها غالباً رایگان بوده ولی ممکن است جهت پشتیبانی و توسعه آنها هزینه هایی پیش بینی شود. در هر صورت بطور قابل توجهی از هزینه های سازمانها در زمینه تهیه و خرید منابع نرم افزاری که گاه سرسام آور نیز می باشد کاسته می شود.
- **ایجاد شبکه ای از برنامه نویسان و توسعه دهندگان یک نرم افزار** : که این حالت از طریق شبکه جهانی اینترنت و وب سایت منبع امکانپذیر بوده و سبب ایجاد پایگاه اطلاعاتی از نسخه های مختلف یک منبع آزاد می شود .
- **آسیب پذیری کمتر در برابر آسیبهای امنیتی و ویروسها**
به دلیل پشتیبانی و روزآمدی طراحی این نوع نرم افزارها اغلب نسبت به ویروسها و خطرات احتمالی مقاوم تر بوده و پیش بینی های بهتری در این رابطه از سوی طراحان در نظر گرفته شده است.

از مضرات و معایب این منابع هم می توان به موارد زیر اشاره کرد :

- **وجود هزینه های غیر قابل پیش بینی** : این نرم افزارها به نسبت نرم افزارهای تجاری اغلب کمتر توسعه یافته و کامل می باشند و احتیاج به هزینه های مختلف به منظور تکمیل و اصلاح با توجه به نیازهای محلی موسسات، سازمانها و افراد مختلف هستند.
- **کمبود پشتیبانیها و ضمانتهای فنی کافی** : این نرم افزارها اغلب توسط افراد و سازمانهای علاقمند و داوطلب تهیه شده که در بیشتر موارد فاقد پشتیبانی و ضمانت کافی هستند و این از ضعفهای آشکار این نوع منابع است.
- **عدم پاسخگوئی به نیازهای تخصصی** : که به دلیل سادگی و شتابزدگی در تهیه این نوع منابع اغلب حاصل می شود.
- **نیاز به زمان زیاد برای یادگیری نحوه کار این نوع منابع**
نحوه یادگیری کار با این نرم افزارها به دلیل آنکه اغلب فاقد راهنما و برنامه های آموزشی هستند دشوار و سخت است. البته گروهها و وب سایتهای مختلفی در اینترنت برای رفع مشکلات احتمالی در این نوع نرم افزارها وجود دارند که می توان از آنها کمک خواست.
- **نیاز به مهارتهای بیشتر برای توسعه و نگهداری آنها**
به دلیل آنکه بسیاری از کارهای پشتیبانی از نرم افزار ار کاربر می بایست خود انجام دهد از این رو به مهارت و آموزش بیشتری در این رابطه نیازمند است.
- **عدم سازگاری با سایر نرم افزارهای موجود** که اغلب بسیار دردسرساز است. برای نمونه چنانچه نرم افزار طراحی شده با نوع خاصی از سیستم عامل ویندوز سازگاری نداشته باشد کاربرانی که سیستمشان دارای آن نوع خاص ویندوز است دچار مشکلات عدیده ای در استفاده از نرم افزار موردنظر می شوند.
- **نیاز به نصب بر روی یک سیستم عامل مخصوص** مانند لینوکس¹² که این خود یک محدودیت به شمار می آید.

جنبشهای آزادی خواه دسترسی آزاد و منبع آزاد و کتابخانه ها

این جنبشها تاثیر به سزایی در غنای مجموعه، کارکردها و خدمات کتابخانه ها گذاشته و فضای جدیدی را در پیش روی کتابخانه ها گشوده است. جنبش دسترسی آزاد با ایجاد منابع و آرشیوهای غنی از مقالات و داده های علمی که به

¹² Linux

صورت رایگان قابل دسترس می باشند بر غنای مجموعه منابع موجود در کتابخانه ها افزوده و بحران کسری بودجه آنها را برای تهیه انبوه منابع جدید علمی تا حدی برطرف ساخته است. جنبش منبع آزاد نیز زمینه مناسبی را برای پیدایش و گسترش نرم افزارهای کتابخانه ای اعم از نرم افزارهای جامع و نرم افزارهای خدماتی فراهم کرده است و بدین وسیله امید می رود که سبب افزایش کارایی و کاهش هزینه های کتابخانه ها شود.

بطور کلی جنبش دسترسی آزاد تاثیرات زیر را بر کتابخانه ها به جای گذاشته است :

- **حرکت در راستای اهداف متعالی و دیرین کتابخانه ها** به منظور قرار دادن اطلاعات در اختیار همگان، بدون سانسور، عادلانه و با حذف موانع موجود
- **افزودن بر غنای مجموعه منابع اطلاعاتی موجود در کتابخانه های محلی** از طریق قرار گرفتن منابع دارای دسترسی آزاد در شبکه جهانی اینترنت
- **ایجاد امکان برای کتابخانه ها و موسسات پژوهشی و تحقیقاتی بزرگ** به منظور **ایجاد آرشیوها و مخازن الکترونیکی دسترسی آزاد از منابع خود** در شبکه جهانی اینترنت
- **دشوارتر شدن وظیفه تخصصی کتابداران به منظور شناسایی، ارزشیابی و اشاعه اطلاعات موجود در منابع انبوه دارای دسترسی آزاد موجود در اینترنت** و طبقه بندی آنها بر اساس معیارهای تخصصی به منظور ارائه مشاوره و خدمات اطلاعاتی به کاربران

به طور کلی کتابخانه ها در آغاز قرن بیستم و بعد از آن به دلیل رشد متون علمی و تعداد دانشمندی که متقاضی دسترسی به این متون هستند از بودجه کافی برای تهیه منابع اطلاعاتی منتشر شده برخوردار نبوده و نیستند و این امر سبب لغو اشتراک بسیاری از نشریات علمی به دلیل مشکلات مالی شده که در تاریخ کتابداری از این دوران با عنوان دوران بحران نشریه ها نام می برند . (Manna, 2003) جنبش دسترسی آزاد به یافته های علمی، کمک می کند که کتابخانه ها با این بحران دست و پنجه نرم کرده و بتوانند در ارائه خدمات خود از سایر مجموعه های غنی اطلاعاتی موجود به صورت رایگان استفاده کنند.

راجع به جنبش منبع آزاد هم درومان معتقد است که کتابداران هنوز مفهوم، فلسفه و کاربردهای جنبش منبع آزاد را به درستی نشناخته اند. وی معتقد است که تنها زمانیکه این شناخت و درک حاصل شود، کتابداران قادر خواهند بود که تحول قابل توجهی را در بازار نرم افزارهای کتابداری به وجود آورند که به تبع آن قیمتها به شدت کاهش و سهولت استفاده از آنها افزایش یافته و کتابخانه ها کنترل بیشتری بر استفاده، توسعه و اصلاح نرم افزارهای منبع آزاد در مقایسه با نرم افزارهای خصوصی خواهند داشت . (Droman, 2005) بریدینگ هم بر این باور است که مدیران کتابخانه ها کمتر ریسک و مسئولیت تهیه نظامهای خودکار کتابخانه ای منبع آزاد را می پذیرند. تعداد کمی برنامه نویس رایانه ای در کتابخانه ها فعالیت می کنند که قابلیت و توانایی ایجاد و اصلاح این نوع از منابع را داشته

باشند زیرا این نوع نیروها اساساً نیروهای گراقتیمتی هستند که بودجه کتابخانه‌ها کفاف استخدام آنها را نمی‌دهد (Breeding, 2002). اغلب نرم افزارهای کتابخانه‌ای به صورت داوطلبانه یا با بودجه‌های اهدائی تهیه شده‌اند.

بطور کلی منابع منبع آزاد مورد استفاده در کتابخانه‌ها را می‌توان به صورت زیر دسته بندی نمود :

- نرم افزارهای مربوط به خدمات تحویل مدرک (مانند نرم افزار prosperc)
- نرم افزارهای مربوط به سرورها و رایانه‌های خدمتگذار Z39.50 (مانند Yaz and Simple Server ، Zeta perl و یا Jzkit)
- نرم افزارهای مدیریت مجموعه‌ها (مانند Catalog ، Greenstone ، ROADS ، OSCR)
- نرم افزارهای مارک خوان (مانند MARC.pm ، m[n]m ، و یا XMLMARC)
- نرم افزارهای مربوط به کتابشناسیها (مانند bib2html ، bp ، gBib و یا pyblio_grapher)
- نرم افزارهای جامع کتابخانه‌ای : در جدول یک ده نمونه از این نرم افزارها به صورت مفصل و مقایسه‌ای معرفی شده‌اند. (Morgan, 2001)

جدول 1 : جدول نرم افزارهای جامع کتابخانه‌ای منبع آزاد

جدول نرم افزارهای جامع کتابخانه‌ای منبع آزاد

ردیف	نام نرم افزار	آدرس اینترنتی	زبان برنامه نویسی	پایگاه اطلاعاتی نظام مدیریت	سیستم عامل مورد نیاز	پشتیبانی از قالب مارک	قابل دسترس بودن کدمنبع و اطلاعات مستند آن به صورت پیوسته	توضیح
1	Avanti	www.avantibrarysystems.com	؟	؟	Windows XP	؟	خیر	طراح آن peter schlumpf نام دارد و در سال 1998 جهت استفاد در همه انواع کتابخانه‌های متوسط و کوچک از جمله کتابخانه‌های تخصصی طراحی شد ولی بعد از آن اصلاح و توسعه‌ای در این نرم افزار مشاهده نشد .
2	Emilda	http://www.emilda.org	XML	؟	Windows XP	بله	بله (به زبان انگلیسی)	این نرم افزار توسط شرکت Realnode Ltd و توسط بودجه‌های اهدائی تهیه شده است.
3	Evergeen	http://www.open-ils.org	C++ , Perl	PostgreS QL	Linux	بله	بله	این نرم افزار توسط بخش خدمات کتابخانه عمومی George جهت استفاده کتابخانه‌های عمومی طراحی شده است.

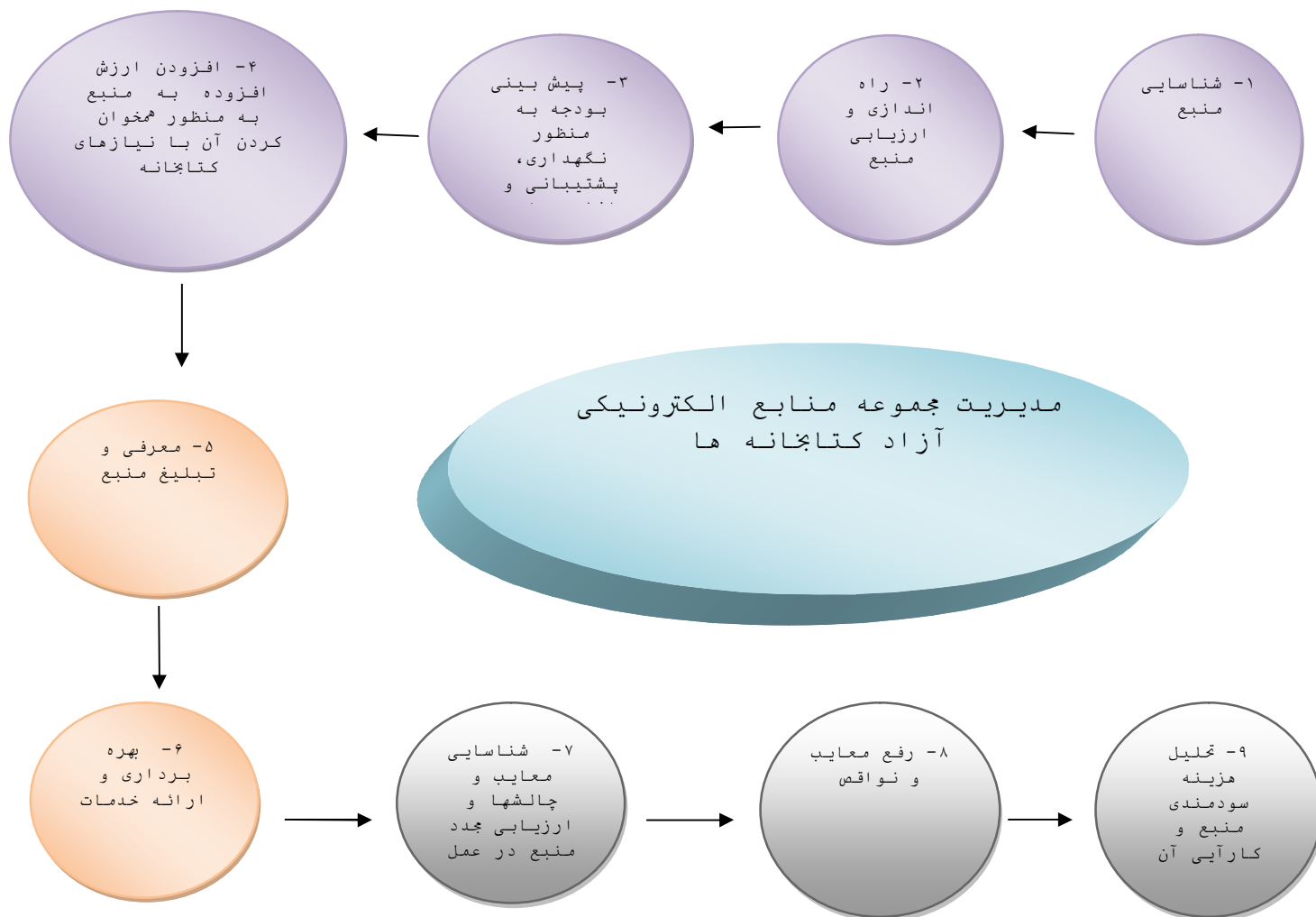

این نرم افزار جامع جهت استفاده در کتابخانه های عمومی در سال 2002 طراحی شد و از آن پس به بعد اقدامی برای اصلاح و توسعه آن صورت نپذیرفته است.	خیر	؟	Windows XP	؟	Xml, Perl, Python	http://savannah.nongnu.org/projects/firefly	FireFly	4
این نرم افزار از معروفترین نرم افزارهای منبع آزاد کتابخانه ای است که در کشور نیوزلند توسط موسسه Katipo communications Ltd طراحی شد و از بزرگترین کتابخانه هایی که از این نرم افزار استفاده می کنند می توان به Nelsonville Public Library اشاره کرد.	بله	بله	Linux	MySQL	Perl	http://www.koha.org http://www.liblime.com/products/koha	Koha	5
این نرم افزار توسط Learning Access ILS در سیاتل آمریکا به منظور استفاده در کتابخانه های عمومی کوچک طراحی شد و نام قبلی آن OpenBook نام دارد.	خیر	بله	Windows XP, Linux	SQL	Perl, PHP	http://www.learningaccess.org	Learning Access ILS	76
این نرم افزار توسط Dave Stevens و با همکاری تعداد محدودی از افراد دیگر طراحی شده است.	خیر (دارای دموی پیوسته)	بله	Linux	؟	LAMP, PHP	http://obiblio.sourceforge.net	OpenBiblio	7
این نرم افزار در سال 2001 در فیلیپین جهت استفاده در کتابخانه های تخصصی و دانشگاهی طراحی شد.	خیر (دارای دموی پیوسته)	از قالب یو اس مارک پشتیبانی می کند.	Windows XP, Linux	SQL	؟	http://www.phpmylibrary.org	Php My Library	8
این نرم افزار در فرانسه طراحی شده به زبانهای اسپانیایی و انگلیسی ترجمه شده است.	بله	از قالب یونی مارک پشتیبانی می کند.	Windows XP, Linux	SQL	LAMP, PHP	http://developer.berlios.de/projects/pmb	PMB	9
این نرم افزار جهت کتابخانه های تخصصی توسط Computer and Information Engineering of Poland و با حمایت یونسکو طراحی شده است.	بله (با دموی پیوسته)	؟	Windows XP	www-ISIS	؟	http://ncsi.iisc.ernet.in/pipermail/lis-forum/2004-August/001171.html	WEBLIS	10

جنبش های آزادی خواه و مدیریت مجموعه منابع الکترونیکی کتابخانه ها

بطور کلی در فرآیند مدیریتی منابع رایگان و آزاد در مجموعه کتابخانه ها مراحل زیر در نظر گرفته می شود: (شکل 1)

شکل 1: مراحل مربوط به مدیریت مجموعه منابع الکترونیکی آزاد کتابخانه ها

1- شناسایی منبع

در وهله نخست کتابداران یک کتابخانه، منابع آزاد و رایگان را می بایست از طریق راهنماها و دروازه های اطلاعاتی موجود در اینترنت شناسایی و اطلاعاتشان را ثبت و ضبط نموده تا در مراحل بعدی به ارزیابی و استفاده از آنها بپردازند.

2- راه اندازی و ارزیابی منبع

در این مرحله و پس از شناسایی منابع آزاد و رایگان می بایست این منابع در رایانه کتابخانه راه اندازی شده و با توجه به معیارهای تخصصی تعریف شده ارزیابی و مزایا و معایب آنها سنجیده و بررسی گردد. چنانچه منابع پس از بررسیهای تخصصی کتابداران، امتیاز لازم را به دست آورند مرحله بعدی آغاز می شود.

3- پیش بینی بودجه به منظور نگهداری، پشتیبانی و اشاعه منبع

برخی از منابع آزاد موجود در اینترنت به ویژه نرم افزارهای منبع آزاد، علیرغم رایگان بودن به دلیل نیاز به خدمات پشتیبانی فنی و مدیریتی نیازمند صرف هزینه هایی هستند. همچنین در زمینه اشاعه و ارائه خدمات منابع دسترسی آزاد، تهیه یک دروازه اطلاعاتی و یا تکمیل فهرست رایانه ای و ایجاد پایگاهی مجزا برای این منابع ممکن است هزینه های زیادی را مستلزم باشد. از این رو این هزینه ها در همان مراحل نخست و در مرحله ارزیابی منابع می بایست پیش بینی شود.

4- افزودن ارزش افزوده به منبع به منظور همخوان کردن آن با نیازهای کتابخانه

در این مرحله با توجه به نیازها و ویژگیهای کاربران، منابع و ساختار کتابخانه مورد نظر تغییراتی در منبع دسترسی آزاد ایجاد شده که این تغییر با توجه به در اختیار بودن کد نرم افزاری آن منبع کاملاً امکانپذیر می باشد. ثبت اطلاعات کتابشناختی مفصل و تخصیص کلیدواژه های مناسب به منابع دسترسی آزاد در فهرست و یا دروازه کتابخانه در اینترنت نیز گامی است که در این مرحله برداشته می شود تا این منابع با توجه به نیازهای کاربران کتابخانه قابل استفاده و بازیابی باشند.

5- معرفی و تبلیغ منبع

پس از آماده ساختن منابع برای ارائه خدمات در کتابخانه می بایست این منابع و راههای دسترسی به آنها به کتابداران و کاربران معرفی شده و قابلیتها، ویژگیها و مزایای آنها کاملاً تشریح شود. این کار می تواند از طریق بروشور، نشریه کتابخانه، ارائه یک ویژه نامه، وب سایت و هر نوع رسانه موثر دیگر انجام شود.

6- بهره برداری و ارائه خدمات

در این مرحله، بهره برداری از منبع در کتابخانه به صورت عملی آغاز می شود. کتابداران فنی از نرم افزارهای منبع آزاد و کاربران کتابخانه از منابع و پایگاههای آزاد علمی استفاده و بهره برداری می کنند.

7- شناسایی معایب و چالشها و ارزیابی مجدد منبع در عمل

در هنگام استفاده و بهره برداری واقعی از یک منبع معایب و نواقص آن به خوبی روشن و آشکار می گردد. دست اندرکاران و تصمیم گیرندگان می بایست در این مرحله کاملاً هشیار باشند و این معایب و نواقص را از طریق پژوهشهای مختلفی که انجام می دهند استخراج نمایند. این مرحله به نوعی مرحله ارزیابی مجدد نرم افزار در عمل می باشد.

8- رفع معایب و نواقص

پس از شناسایی معایب و نواقص این منابع و چالشهای موجود بر سر راه استفاده بهینه از آنها، می بایست درصد رفع موارد تعیین شده برآمد تا منبع کارایی و اثربخشی خود را بیش از پیش نشان دهد.

9- تحلیل هزینه سودمندی منبع و کارایی آن

ضروری است که این منابع با توجه به هزینه های پنهان و آشکاری که ممکن است به کتابخانه ها متحمل کنند از لحاظ کارآمدی و به صرفه بودن بررسی شوند. در این بررسی و به منظور سنجش کارایی یک منبع، دیدگاه و نظر کاربران و سایر سهام داران در فرآیند مجموعه گسترده منابع الکترونیکی کتابخانه راجع به آن منبع باید سنجش و

ارزیابی گردد. (لی، 1383). چنانچه پس از مدتی منبع مورد نظر دیگر کارآمد تشخیص داده نشد می بایست به سراغ مرحله اول و شناسایی منابع دیگر و به روزتر رفت تا جایگزین و یا مکملی برای مجموعه منابع آزاد قبلی ما بشوند.

نتیجه گیری

با توجه به مباحث مطرح شده در این مقاله راجع به جنبشهای آزادی خواه مطرح در دنیای شبکه و فناوری اطلاعات، فضای جدید برای رشته و کتابخانه ها به ویژه در زمینه مدیریت مجموعه منابع الکترونیکی آنها تصور می شود. مورگان معتقد است که این جنبش ها به جامعه کتابداری و موسسات ملی و بین المللی رشته این امکان را می دهند که با ایجاد پایگاهها و طراحی منابع آزاد در سطوح ملی و بین المللی و تبلیغ و ترویج این منابع به ویژه در سطح کتابخانه های کوچک و تخصصی - که معمولا بودجه کافی برای تهیه نرم افزارها و یا ایجاد پایگاههای گرانقیمت را در اختیار ندارند - وظیفه هدایت ملی و بین المللی خود را در این زمینه به نحو بهتری انجام دهند. (Morgan, 2001)

بسیاری از کتابخانه ها از عهده اشتراک و خرید نرم افزارها و پایگاههای اطلاعاتی به دلیل گرانی، توسعه و رشد بی سابقه آنها بر نمی آیند اما این جنبشها با پدید آوردن منابع آزاد و رایگان علمی و کتابخانه ای و ایجاد زمینه ای مناسب و آسان برای ایجاد و توسعه اینگونه منابع، چشم انداز آرمانی جدیدی را در پیش روی غناسازی مجموعه کتابخانه ها قرار داده و فضای بسیار منعطفی را در حوزه مدیریت مجموعه منابع الکترونیکی در کتابخانه ها پدید آورده اند. البته باید قبول کرد که کتابخانه ها و رشته کتابداری و اطلاع رسانی در این حوزه هنوز در حال گذراندن گامهای نخستین و اولیه خود است و برگزاری کارگاههای آموزشی، انجام فعالیتهای تبلیغاتی و آگاهی رسانی و ارائه مقالات علمی و پژوهشی در این زمینه به همراه ارائه نمونه های عملی می تواند به افزایش دانش تخصصی مدیران مجموعه های کتابخانه ای و کتابداران بیفزاید و زمینه رشد و توسعه مجموعه منابع الکترونیکی کتابخانه ها و بهینه سازی نحوه مدیریت آنها را فراهم سازد.

منابع و مآخذ

- بیانکازی، فدریکو. (1384). ((آزادی در قلمرو نرم افزار)). ترجمه: پرهام ایزدپناه. شبکه، خرداد 1384
- جمالی مهموئی، حمیدرضا؛ و کیلی مفرد، حسین؛ اسدی، سعید (1385). ((مجله های علمی دسترسی آزاد و الگوهای مالی نشر آنها)). کتابداری و اطلاع رسانی، جلد نهم، شماره دوم، ص 11-34
- زره ساز، محمد (1386). ((جنبش دسترسی آزاد یا اپن اکسس: آرمانی قدیمی در قالب محملی نوین)). دانشورز، شماره 49، ص 18
- زره ساز، محمد؛ زاهدی، مهدی (1385). تاثیر و نقش دسترسی آزاد به مجلات و مقالات علمی در مباحث جامعه شناسی علم. ارائه شده در: اولین همایش کتابداری و اطلاع رسانی شهید بهشتی، تهران، آذرماه 1385

- سیامک، مرضیه (1386) . ((مجلات دسترسی آزاد : مسائل، مباحث و نگرانیهای مطرح درباره آنها)) . کتابداری و اطلاع رسانی، جلد دهم، شماره دوم، ص 277- 308
- فیضی، مهدی (1385) . ((منبع باز و دوستان آن)) . شرق، (1385/4/5)
- قانع، محمدرضا (1383). ((آرشیو مدارک الکترونیکی: شیوه‌ای نوین در ارتباطات علمی)) . اطلاع‌شناسی، سال دوم، شماره دوم (زمستان): ص. 76- 100 .
- لی، استوارت د (1383). مجموعه سازی منابع الکترونیکی (راهنمای عملی) . ترجمه : محمد زره ساز؛ علیرضا اسفندیاری مقدم. مشهد: انتشارت کتابخانه رایانه ای.
- نوروزی، علیرضا (1385). "مجله‌های دسترسی آزاد و نقش آنها در گسترش دانش و پیشرفت علمی ایران" . رهیافت، شماره 38، ص 15-21 .

- Breeding, Marshall . (2002) . “ The Open Source ILS : Still Only Possibility “ . Information Technology and Libraries, Vol. 21, No. 2

- Dorman, David. (2005) . “ The coming revolution in library software “ . Published in : 71th IFLA General Conference and Council “ libraries – A voyage of discovery “ , August 14th – 18th 2005, Oslo, Norway.

- House of Commons. (2004) .” Scientific Publications: Free for all ? ” . British Government, House of Commons, Science and Technology Committee, Tenth Report of Session 2003 – 4, Available at:
<http://www.publications.parliament.uk/pa/cm200304/cmselect/cmsctech/399/399.pdf>

- Lamb, Annette ; Johnson, Larry . (2006) . “ Open-Source Software in School Libraries “ . Teacher Librarian, Vol. 33, No.5

- Manna, M. L. (2003) . “ The economics of publishing and the publishing of economics “ . Library Review, 52 (1), PP. 18 – 28.

- Morgan, Eric Lease. (2001) . “ Possibilities for Open Source Software in Libraries “ . short essay presented at : American Library Association (ALA) Annual Conference. Available at :

- Schaffer, A. (2004) . " Open Access, Should scientific articles be available online and free to the public ? " . Slate, available : <http://slate.msn.com/id/2111023>